

Nemzetiségi kérdés és nemzetiségpolitika Magyarországon

A két világháború között – és azóta

TILKOVSKY LÓRÁNT

Az első világháború előtt – az 1910. évi népszámlálás szerint – az akkor 282 870 négyzetkilométer területű Magyarországnak (Horvátország és Szlavónia nélkül) 18214727 főnyi összlakossága volt; ennek 54,6%-a volt magyar (9938134 fő), a többi nem magyar nemzetiségű. A legnagyobb nemzeti kisebbséget a románok alkották (16,2%; 2948049 fő), utánuk a szlovákok (10,7%: 1946165 fő), majd a németek (10,4%: 1901042 fő) következtek. A rutének – másként: ruszinok – (2,5%: 464259 fő) és a velük szinte azonos számú szerbek (2,5%: 461091 fő) már lényegesen kisebb, bár így is jelentős nagyságrendet képviseltek. A népszámlálási nemzetiségi statisztika a délszlávok közül a szerbeket kívül a horvátokat (1,0%: 181882 fő) tüntette fel még külön, de a bunyevácokat, sokácokat az „egyéb” kategóriába sorolta, mint a vendeket (szlovéneket) is, ahol a „cigány és ismeretlen” elemekkel együtt szerepeltek (2,1% 374105 fő).*

A nemzetiségi kérdés jelentősége a Trianon utáni Magyarországon

A trianoni Magyarország területe 92833 négyzetkilométerre, lakosságának száma 7980143-ra csökkent. A nemzeti kisebbségek száma igen erősen megfogyott, hiszen az 1920. évi népszámlálás adatai szerint az ország lakosainak immár 89,5%-a volt magyar (7147053 fő), s a nemzetiségek nagyság szerinti sorrendje is megváltozott: első helyre a tetemesen lecsökkent németiség került (6,9%: 551211 fő), a szlovákok bár megőrizték második helyüket, de már igen alacsony százalék- és számaránnyal (1,8%: 141882 fő); a délszlávok együttvéve sem érték el az 1%-ot; ezúttal már a horvátok (0,5%: 36858 fő) száma múlta felül a szerbekét (0,2%: 17131 fő); az „egyéb” kategória, ahová a bunyevácokat, szlovéneket sorolták, 0,8%-ot (60748 fő) tett ki. A korábban legnagyobb nemzetiiségnek, a románságnak, mindössze 0,3%-os részaránya (23760 fő) maradt a trianoni Magyarország lakosságában; ruténekből csupán 1500 főt (0,0%) számláltak.

A trianoni országterületen megmaradt kis számú nemzetiség, amely a korábbi országterület középső részén, magyar lakosságtól körülvett szórt településeken élt, nagyrészt nem is tisztán nemzetiségi, hanem vegyes lakosságú lakhelyeken, már régebből is leginkább volt kitéve asszimilációs hatásoknak, amelyek ezek magyarosodását nagy mértékben mozdították elő. Nagy részük már jobban tudott magyarul, mint anyanyelvén, s nemzetiségi öntudatuk is elhalványodott. Nagy szerepe volt ebben a magyar nemzetfelfogásnak, mely szerint a „nem magyar ajkúak” is a magyar politikai nemzet részei; haza-

*A következő három cikk részlet *A 20. századi egyetemes és magyar történelem csomópontjai* című Fischer Ferenc szerkesztette kéziratból.

fiságuk kritériumává tették, hogy magyarnak vallják magukat ők is. Az asszimilálódás előnyökkel járt, ezért a nemzetiségek ellenállása gyenge volt vele szemben. A nemzetiségi identitáshoz való ragaszkodás számottevő öntudatos saját nemzetiségi értelmiség híján nagymértékben a határokon túli nemzettestvérek szervezetei, sajtója, országuk diplomáciája révén kapott támogatást. Ezt egy szuverén ország belügyeibe való beavatkozásnak minősítették.

A magyarságot ért trianoni sokk rendkívül felerősítette az asszimiláció erőltetésének tendenciáját. A homogén magyar nemzetállam eszméje jegyében mielőbb teljessé akarták tenni a megmaradt nemzetiségek asszimilálását: nemzetiségek léte az ország esetleges további megcsonkítását, vagy éppen teljes szétdarabolását eredményezheti. A nemzetiségek nem kaptak érdemleges segítséget identitásuk megőrzéséhez, ellenkezőleg: céltudatosan igyekeztek előrelendíteni magyarosodásuk folyamatát minden lehetséges eszközzel az óvodában, iskolában, templomban, könyvellátásban, hazafias ünnepélyeken, műkedvelő színjátszásban, kórusmozgalomban stb.

Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint egy évtized alatt a következőképpen csökkent a nemzetiségek abszolút száma és az összlakosságon belüli részaránya: a németeké 6,9%-ról 5,5%-ra (478630 fő), a szlovákoké 1,8%-ról 1,2%-ra (104819 fő), a románoké 0,3%-ról 0,2%-ra (16221 fő), a horvátoké 0,5%-ról 0,3%-ra (27683 fő), a szerbeké 0,2%-ról 0,1%-ra (7031 fő). A délszláv csökkenésben főleg a Jugoszláviába – optálás útján – történt nagyszámú áttelepülés játszott szerepet.

Ezt a tendenciát csak részben volt képes fékezni, hogy figyelemmel kellett lenni az asszimiláció erőltetésének elítélő visszhangjára Németországban, amelynek jóindulatát a revízió támogatásához nem szabad kockáztatni, valamint arra, hogy a szomszédos országokban kisebbségi sorsra jutott magyarságot is elnemzetietlenítés fenyegeti, az elcsatolt területek nem magyar népességét pedig csak úgy lehet visszavonzani magyar fennhatóság alá, ha a trianoni országterületen maradt nemzetiségekkel való bánásmód nem riasztó. A Nagy-Magyarország helyreállításáért küzdő revíziós politika ezért mérsékletet képviselt a nemzetiségi kérdésben azokkal szemben, akik a csonka ország biztonságára hivatkozva mielőbb fel akarták számolni a nemzetiségeket, sőt nemzetiségi autonómiákkal kecsegtetett egy „új Hungáriában”.

1938 és 1941 közt néhány ízben nyílt lehetősége a magyar kormányoknak területi revízióra. Az első két alkalommal a Trianonban Csehszlovákiához csatolt 63004 négyzetkilométerből szereztek vissza területeket: előbb – 1938 novemberében – a Felvidék és Kárpátalja déli szegélyterületét (11927 négyzetkilométert), majd 1939 márciusában (további 12061 négyzetkilométer birtokba vételével) Kárpátalját immár a maga egészében. 1940 augusztus végén Romániától szerzett vissza a magyar kormány 43104 négyzetkilométert a Trianonban oda csatolt 102181 négyzetkilométerből; 1941 áprilisában pedig a Jugoszláviához csatolt 210311 négyzetkilométerből 11475-öt.

A visszacsatolt területek lakóinak 49,5%-a nem magyar nemzetiségű volt, míg az anyaországgént emlegetett trianoni Magyarországon mindössze 7,9%. Az egyesített megnagyobbodott országterületen (171753 négyzetkilométer, összlakosság 14683323 fő) – az 1941. februári népszámlálás anyanyelvi adatai szerint, amelyeket az év végén kiegészítettek az áprilisi délvidéki területgyarapodás eredményeivel – immár 22,5%-ra emelkedett a nem magyar lakosság részaránya. Az egyes nemzetiségek nagyság szerinti sorrendje a következő lett: 7,5% román (1100290 fő), 4,9% német (720291 fő), 3,8% rutén (563910 fő), 1,8% szlovák (270467 fő), 1,1% szerb (164755 fő), 0,9% horvát (128740 fő). Ezzel szemben az anyaországi (trianoni) területre vonatkozó adatok azt mutatták, hogy az 1930. évi népszámlálás eredményeihez viszonyítva itt tovább csökkent a nemzetiségek száma, a németek aránya 5,5%-ról 5,1%-ra, míg a szlovákoké 1,2%-ról 0,8%-ra szállt alá. Az asszimilációs tendencia a trianoni területen folytatódott akkor is, amikor a visszacsatolt területeken a magyar nemzetiségpolitikának számolnia kellett a nem magyar lakosság nagy számával és az elcsatoltság évtizedei alatt megerősödött nemzeti öntudatával, valamint a külső befolyások ottani fokozott érvényesülésével.

Míg a korábbi népszámlálásokkor csak az anyanyelvet kérdezték, s azt fogadták el a nemzetiség objektív kritériumának, addig az 1941. évi népszámlálás során egy további kérdőpont beiktatásával a nemzetiséghez tartozás szubjektív megvallását is igényelték,

azt remélve, hogy a nem magyar anyanyelvűek jelentős része a politikai magyar nemzetfelfogásnak megfelelően magyarnak fogja nyilvánítani magát. Az eredmény nem felelt meg a várakozásnak, mert a nem magyar anyanyelvűek nagy többségükben nem vallották magukat magyar nemzetiségűeknek. Így például még a trianoni országterület viszonylatában is a 477057 német anyanyelvű lakos közül 303419 nyilatkozott úgy, hogy nemzetisége is német.

Az elért területgyarapodások révén megnagyobbodott Magyarország nemzetiségi viszonyai közt a visszacsatolt területek nagy számú, nemzetiségileg öntudatos nem magyar népei tekintetében fokozottan ajánlatosnak tűnt egy türelmes, „Szent István-i” nemzetiségpolitika, s ezt javallotta az újabb területviszasszerzés lehetőségének tovább táplált reménye is, ugyanakkor megőrizni és fokozni törekedtek a volt trianoni országterület nemzetiségeinek magyarosodását. Ezt a náci Németország növekvő befolyása révén erős tényezővé vált volksbundista német mozgalom tudta csak áttörni.

Nemzetiségpolitikai felfogások és elméleti viták a két világháború közti Magyarországon

A magyar fajvédők irányzata, amelynek – különösen az 1920-as években – jelentős befolyása volt a magyarországi társadalmi és politikai szervezetekre, és néhány évig önálló párttal is rendelkezett, a fajbiológus *Méhely Lajos* professzor tanításait követve gyorsított ütemben asszimilálni akarta azokat a nemzetiségeket, amelyeknek a magyarsággal való keveredéséből „harmonikus korcsok” származhatnak (elsősorban németek, szlovákok, horvátok, szlovének). Akik közülük ennek ellenállnak, éppúgy eltávolítandók az országból, mint akikkel a keveredés „veszélyes” (románok, cigányok, zsidók). Az eltávolítandók helyébe haza kell telepíteni a kivándorolt magyarokat. *Gálocsy Árpád*, aki korábban a magyarország területi épségét védő ligák szövetségének volt a propagandafőnöke, fellépett a nemzetiségi iskolák ellen. Eleve kilátástalannak nyilvánította, hogy a hazai nemzetiségeknek tett engedmények kedvező hatással lehetnének a szomszédos országokban kisebbségi sorsra jutott magyarok helyzetére, viszont veszélyeztetik még a csonka ország létét is. A fajvédő ideológia hatással volt a harmincas évek szélsőjobboldali áramlataira, s bizonyos elemei – elsősorban *Szabó Dezső*n keresztül – a magyar „népiek” táborában is jelentkeztek.

A trianoni Magyarország legnagyobb nemzeti kisebbségének, a németységnek vezére, *Bleyer Jakab*, a német népközösség gondolatából, s ezzel összefüggésben a németországi, ausztriai, valamint a kisantant országokbeli németység – általában az „össznemetség” – támogatásából merített erőt az asszimiláció elleni küzdelméhez. *Gratz Gusztáv* viszont, aki a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöke volt, az ugyanott ügyvezető alelnöki tisztet betöltő Bleyerrel vitatkozva azt domorította ki, hogy a magyar államban való együttélés meghatározóbb jelentőségű, mint a népközösség. A népközösségi gondolat megkísértette azokat a magyarokat is, akik a trianoni Magyarországnak a szomszéd országokbeli magyar kisebbségekkel való viszonyát gondolták így hatákonnyabbá tehetőnek; *Szekfű Gyula*, a kor publicisztikában is jeles nagy történetírója azonban kétségeit fejezte ki ez iránt.

Az asszimiláció nagyarányú előrehaladását mutató magyarországi népszámlálási statisztikákkal kapcsolatban jelentős vita folyt a nemzetközi és a hazai sajtóban, s kísérletek történtek a nemzetiségek „valóságos népi állománya” leplezett módszerekkel történő felmérésére, disszimilációs céllal nemzetiséginek tekintve a már asszimiláltakat is. E törekvések jegyében születtek a közvéleményt izgatottan foglalkoztató ún. pángermán térképek. *Teleki Pál*, mint a revíziós propaganda – s az azzal összefüggő nemzetiségi kérdések – *Bethlen* által kinevezett kormánybiztosa, a húszas évek végén, a harmincas évek elején hasztalanul kísérleteezett azzal, hogy a német kormány megbízottaival közösen vizsgálják felül és rögzítsék a kölcsönösen reálisnak elismerhető német nemzetiségi állományt: német részről feltétlenül nyitva akarták hagyni a disszimiláció útját. Teleki különbségtevése az önkéntes kisebbségek (pl. a Magyarországra betelepült németek, szlovákok) és a kényszerkisebbségek (pl. a Trianon révén kisebbségi sorsba taszított magyarok) között, a nemzetiségi igények minősége, mélysége tekintetében – elutasításra talált.

Amikor a weimari német köztársaságot a náci uralom váltotta fel, a német expanziótól való félelem felerősödött. A népi írók – elsőnek *Illyés Gyula* – a magyarság pusztulásának vízióját festették fel, összefüggésben az egyke-kérdéssel, a földvásárlások általi belső német terjeszkedéssel, a külső – immár náci – német befolyás erősödésének jeleivel a magyarországi német kisebbség körében. A liberális sajtó tág teret adott a külső és belső német veszélyt hangoztató, sok túlzást is tartalmazó cikkeknek.

Mivel az 1927-ben alakult Magyar Revíziós Liga propagandája elsősorban a magyar többségű területek visszaszerzését állította előtérbe, a Bethlen és Teleki sugalmazására 1928-ban meghirdetett „Új-Hungária” koncepció nemzetiségi autonómiákat helyezett ki-látásba a nem magyar többségű területek visszatérése esetére. Teleki kísérlete, hogy az 1939-ben egészében visszacsatolt Kárpátalján megvalósítsa a ruszin autonómiát, magyar nacionalista körök ellenállásán és katonai biztonsági szempontok érvényesítésével bukott meg. A Felvidék, Erdély, Délvidék esetében a terület-visszacsatolás részlegessé-ge folytán nem tartották aktuálisnak a nemzetiségi autonómia létrehozását, holott – a fel-vidéki rész kivételével – igen jelentős volt a nemzetiségi lakosság száma a visszacsatolt területeken.

A nemzetiségi jog magyar szakírói (*Flachbart Ernő, Mikó Imre* stb.) mindenesetre egy-re inkább arra a véleményre jutottak, hogy a nemzetiségieknek individuális jogokat biz-tosító 1868-as nemzetiségi alaptörvényt tovább kellene fejleszteni a kollektív nemzetiségi jogok elismerése és biztosítása irányában.

Az a felfogás, hogy a szomszédos országokkal kölcsönösségi alapon (reciprocitás) le-hetne leginkább biztosítani a nemzetiségi jogokat, nem igazolódott: a represszáliák köl-csönössége uralkodott el a második világháború éveiben. *Bajcsy-Zsilinszky Endre* gon-dolata, hogy Magyarországnak Ararát-hegyként kellene kiemelkednie környezetének nemzetiségi brutalitása mocskos hullámaiból, nem valósult meg: *Kállay Miklós* ilyen ér-telmű elhatározása a magyar nemzetiségpolitikának súlyos tehertételeitől – és várható még súlyosabb következményeitől – való megszabadítására, nem sikerült. Az ország ha-ladó erői körében folytatott vitákban a háborúból való sikeres kibontakozás esetére el-képzelt nemzetiségpolitika irányelvei tekintetében sok volt a tisztázatlanság.

A kormányzat nemzetiségpolitikája

Az 1918-1919-es forradalmak bukása után kiépülni kezdő rendszer semmissé nyilvá-nította ugyan a forradalmak törvény- és rendeletalkotását, mégis, a nemzetiségpolitiká-ban is, tetszetős intézkedésekkel igyekezett befolyásolni a békekonferenciát, az ország területi épségének védelme érdekében. A Friedrich-kormány nemzetiségi minisztériumot létesített, élén Bleyer Jakabbal, aki síkra szállt a nemzetiségi tannyelv alkalmazásáért az iskolákban, s aki korábbi autonómia-ellenes felfogásán változtatva, küzdött a német-nyugat-magyarországi autonómia kiépítéséért, hogy így ezt a Burgenland néven Ausztria által követelt területet megtarthassa magyar fennhatóság alatt. Kidolgozta egy példaér-tékűnek szánt szlovák autonómia tervezetének alapelveit is. Működését magyar nacio-nalista körök nagy ellenszenvvel kísérték és támadásaikkal kibuktatták a kormányból. A nemzetiségi minisztériumot a továbbiakban a mindenkori külügyminiszter vezette, de Tri-anon, majd a burgenlandi kérdés lezáródása után a Bethlen-kormány bezáratta a mi-nisztériumot, s nemzetiségi kormánybiztosokat nevezett ki. Ezek nem a nemzetiségi identitás megőrzésén, hanem a nemzetiségek erőszakmentes, de céltudatos magyaro-sításán munkálkodtak. A nemzetiségi pártokat elsorvasztották; a nemzetiségi tannyelvet mind jobban újból kiszorították az iskolákból.

Külső nyomás és belső revíziós politikai meggondolások kényszerítették ki az 1923. évi nemzetiségi népiskolarendeletet, a következő évben pedig egy német népművelődési egyesület engedélyezését. A német népvezérré vált volt nemzetiségügyi miniszter, Bleyer, német népközösségi taktikája valójában nem annyira segítette a jogos nemzeti-ségi igények érvényesítését, mint inkább hátráltatta azt a magyar nacionalizmus ellen-szenvének, ellenállásának erősítésével. A magyarországi német mozgalomnak pártját fogó külföldi német szervezetek sokszor otromba beavatkozásai tovább rontották a hely-zetet. A legális külföldi támogatás lehetőségét a szélsőjobbboldali ellenzékétől nagyon tar-

tó kormány merevsége kizárta. Bethlen annak fejében lett volna hajlandó a hazai német kisebbség helyzetének kielégítő rendezésére, ha a német birodalmi kormány utasítja a kisantant országokban élő német kisebbségeket az ottani magyar kisebbségekkel való szoros együttműködésre, s a magyar revíziós politika támogatására. Ezt sem a német birodalmi kormány, sem az említett országok német kisebbségeinek vezetői nem tarották a maguk szempontjából előnyösnek, elfogadhatónak.

A Gömbös-kormány már a hitleri Németországgal ismételte meg Bethlen megbukott megegyezési kísérletét, gesztusként módosítva 1935-ben a nemzetiségi népiskola-rendeletet. Hitler azonban nemzetiségi szakértők hosszadalmas tanácskozásainak útjára terelte az ügyet, amelynek befolyásolására a magyar kormány nem tudta a kívánt sikerrel kihasználni a hazai német mozgalom radikális szárnyának nyújtott titkos németországi pénztámogatás lelepleződését. Bleyer 1933-ban bekövetkezett halála után egyre inkább teret nyertek a nemzetiszocializmussal rokonszenvező hazai német ifjú radikálisok, akik *Basch Ferenc* az élen útban voltak afelé, hogy az igényelt és kapott támogatás fejében a kormányok a kialakult háborús szövetséges viszonyra hivatkozva fékeztetni próbálták – nem is teljesen sikertelenül – a Volskbundot; vele szembeni engedményeiket a magyarországi németek háború utáni áttelepítésére kapott hitleri ígéretekre való tekintettel tették.

Magyarország 1944. évi német megszállását követően a Sztójay-féle bábkormány, majd – a Lakatos-kormány nemzetiségi megbékélésére törekvő erőfeszítéseinek és Horthy háborúból való kiválási kísérletének kudarca után – Szálasi uralma mélypontját jelentette a hazai nemzetiségpolitikának.

A második világháború éveiben a magyar honvédség nemzetiségi irányelveiben a németiséggel szembeni kivételes bánásmód kívánalmait, másfelől az egyéb nemzetiségekkel szembeni éberség, szigor követelményei tükröződtek.

Az ellenzéki pártok koncepciói és gyakorlati tevékenysége nemzetiségi vonatkozásban

A húszas évek keresztény párti szervezkedései jó bázisra találtak az ország német és szlovák lakossága körében: e falusi lakosság életében a papnak, egyháznak, a vallásos egyesületeknek hagyományosan jelentős szerepük volt. A partriachális „Szent István-i” nemzetiségpolitikát hirdették, de nem sajátíthatták ki maguknak, mert hamarosan a hivatalos magyar nemzetiségpolitika is ezt vallotta magáénak.

A liberális ellenzék pártjai a nemzetiségpolitikai türelmesség, az erőszakmentes asszimilálódás hívei voltak, következősképpen élesen szemben álltak a fajvédőkkel. A Fajvédő Párt felbomlása után létrejött Bajcsy-Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párt a hazai „népinémet mozgalom” egyik legélesebb ellenfele volt ugyan, de a nemzetiségek erőszakos asszimilálásának követelése nem képezte programját: a jogos nemzetiségi igények külső befolyástól mentes érvényesítése mellett foglalt állást. Az 1930-ban alakult Független Kisgazdapárt a nemzetiségek tipikusan kisgazda-társadalma gazdasági érdekeinek képviselőjén kívül sietett vállalni anyanyelvi, kulturális érdekeik képviselőjének is. Bajcsy-Zsilinszky 1936-ban e párthoz csatlakozott, s nemzetiségpolitikájának meghatározó egyénisége lett.

A harmincas években, különösen a németországi hitlerista hatalomátvétel nyomán Magyarországon elszaporodó magyar nemzetiszocialista pártok a fajvédők sovinizmusát örökölték, s csak taktikázás volt részükről a német nemzetiségi mozgalom iránti mutatott előzékenység. Az ezt pártfogoló hitleri Németországnak való felajánlkozás legkirívóbb megnyilatkozása a Nyilaskeresztes Párt 1940. nyarán beterjesztett törvényjavaslata volt a magyarországi nemzetiségi kérdés népcsoportjogi alapon való rendezéséről. Szálasi-nak súrlódásai voltak a Volskbunddal, mert az kifogásolta részéről, hogy nem mond le a németek szervezéséről, mint azt az e tekintetben teljesen közös *Pálffy*-féle magyar nemzetiszocialisták tették.

A munkáspártok közül a legtevékenyebben a szociáldemokrata párt foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel és politikával. Pozitívnak ítélte az iparosodással, urbanizációval

összefüggésben a természetes asszimilációs folyamatokat, de fellépett az erőszak vagy akárcsak erőltetés ellen. A mutatkozó igények mértékében szervezetileg biztosította a nemzetiségi anyanyelv használatát a szociáldemokrata párt- és szakszervezeti mozgalomban, s azon felül kiállt a nagy tömegekben falusi, paraszti nemzetiségi lakosság anyanyelvi jogai, így iskolajogai mellett is. A nemzetiségi jogokért való küzdelmet a pártnak a demokratikus szabadságjogokért vívott harca szerves részének tekintette. Mind a kormány nemzetiségpolitikájával, mind a német nacionalisták mozgalmával szemben arra mutatott rá, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása csak egy demokratikus Magyarországon lehetséges.

Az illegális kommunista párt elégedetlen volt a szociáldemokraták nemzetiségpolitikai felfogásával és gyakorlatával; a hazai realitásoktól elszakadt, emigrációban készült nemzetiségpolitikai tárgyú tervezetei mindezt túllícitálni igyekeztek. Míg azonban a szociáldemokraták bíztak abban, hogy a nemzetiségek a megnagyobbodott Magyarország visszacsatolt területein is megtalálják helyüket a demokratizálódó ország kereteiben, a kommunisták jobban látszottak érzékelni azt, hogy a szomszédos országok jelentkező saját népi demokratikus mozgalmi vonzóbbá teszik számukra a visszacsatlakozást, mint a kisebbségi sors vállalását Magyarországon, egy bármily ígéretesnek hirdetett demokratikus kibontakozás esetén is.

Szlovák, román, délszláv vonatkozásban a szomszédos – virtuálisan demokratikus – országokkal való megegyezésben látta mindkét munkáspárt a nemzetiségi viszályok megszüntetésének útját, német vonatkozásban azonban egyaránt hajlamosak voltak inkább fasiszta, mint nemzetiségi kérdést látni, s arra kitelepítő vagonokkal készültek reagálni.

Revízió és nemzetiségpolitika a megnagyobbodott országterületen

Az a körülmény, hogy a Magyarországhoz visszacsatolt területek nemzetiségi lakosságát a szomszédos szlovák, román, szerb, horvát sovinszta rendszerek magyarellenessé szellemben erősen befolyásolták, s e területeknek az ország testébe való integrálását aknamunkájukkal és izgatásukkal akadályozni igyekeztek, meglehetősen megnehezítette a mérsékelt magyar nemzetiségpolitikai törekvések érvényesítését azok ellenállásával és ellenakcióival szemben, akiket a nemzetiségi kérdés megítélésében és kezelésében a sérelmi attitűd, a visszafizetési szándék, az erőszakosságra, megfélemlítésre való hajlamosság jellemzett. Ez nem csak azért volt nagyon káros és veszélyes, mert lehetetlenné tette a visszacsatolt területeken a magyar és a nemzetiségi lakosság közti viszony konszolidációját, hanem azért is, mert a magyarországi nemzetiségek minden sérelmét a szomszédos országokban a magyar lakosságon torolták meg, s a légkört a messzi jövőre terjedően is megmérgezte a Kárpát-medencében.

A kezdetben mindenütt bevezetett katonai közigazgatás jogfosztó, jogsértő intézkedései, majd a polgári közigazgatásra való áttérés után is túltengő hatalma a nemzetiségi kérdésekbe beavatkozó katonai szerveknek, bíróságoknak, s főleg a helyenként tömegvérengzéssé fajult karhatalmi fellépések okoztak végzetes károkat. De nemzetiségi iskolák, kultúrintézmények megszüntetése, nemzethűségi vizsgálatok nyomán eszközölt elbocsájtások, földreform-revízió címén történt birtokfosztások, iparendelékek, kereskedői jogosítványok stb. megvonása formájában is tömeges sérelmek keletkeztek, amelyeket csak megkésve és elégtelenül próbáltak orvosolni. Ennek ellenére – az 1941. évi nemzetiségi népiskola-rendelet értelmében – számos egészben vagy részben nemzetiségi tannyelvű népiskola működött a visszacsatolt területeken, sőt középiskolák, szakiskolák, tanítóképzők is, s nemzetiségiek nagy számban nyertek felvételt az ország egyetemére, ahol nemzetiségi hallgatói egyesületekbe tömörülhettek. Vallásos, kulturális és sportegyesületeik működhettek, jóllehet erős ellenőrzés és befolyásolás alatt, s gyakran méltatlan zaklatásoknak kitéve. Valamennyi nemzetiség rendelkezett anyanyelven megjelenő újságokkal, folyóiratokkal, amelyeknek szilárdan „a Szent István-i magyar államesszme” szellemében kellett volna működniük, gyakorlatilag azonban sokszor túltették

magukat ezen. Szlovák, ruszin nemzetiségi pártok jelentek meg a színen, amelyeket a magyar nemzetiségpolitika persze megpróbált befolyásolni – szlovák vonatkozásban különösen kevés sikerrel. A románoknak, délszlávoknak, akiktől a legjobban tartottak, nem engedélyezték a politikai szervezkedést. A magyar törvényhozás képviselőházába behívtak, felsőházába kinveztek néhány szlovákot, ruszint, észak-erdélyi és bácskai németet, valamint délszlávot; a románok részére fenntartott helyeket a magyar-román viszony – soha be nem következett – normalizálódásáig nem töltötték be. A német nemzetiség „népcsoportszervezetének” strukturáltsága, sajtójának kiépítettsége, gazdasági ereje és politikai befolyása összehasonlíthatatlanul felülmúlta a többi nemzetiségét. A visszacsatolt területek öntudatos, már korábbról erőteljesen nácifikálódott németisége jelentős szerephez jutott a Volksbundban. A magyar kormány a magyarországi németek ún. hűségmozgalmának korántsem következetes és elégséges támogatásával nem tudott megfelelő ellensúlyt teremteni vele szemben.

A nemzetiségpolitikának a visszacsatolt területeken különösen élesen mutató kudarcai a különben további revíziós lehetőségekben is rendületlenül reménykedő Bajcsy-Zsilinszkyt keserű kifakadásra készítette: „Ha ez így megy tovább, Jézus Krisztus sem támaszthatja fel többé Nagy-Magyarországot.”

Nemzetiségi kérdés és nemzetiségpolitika Magyarországon 1944-1945 óta

A Magyarország területére lépő szovjet csapatok parancsnokságának rendeletére a magyarországi németek tízezereit 1944 végén, 1945 elején a Szovjetunióba szállították „jóvátételi munkára”. Az ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány hasztalanul próbálta közülük mentesíteni azokat, akik magukat az 1941. évi népszámláláskor magyar nemzetiségűnek vallották.

Az 1947. évi békeszerződésig Magyarországon működött Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB), amely döntő mértékben a szovjet befolyás megtestesítője volt, a magyarországi német lakosságnak a maga egészében Németországba való kitelepítését követelte. A magyar kormány csak részleges kitelepítést kezdeményezett; nem tette magáévá a kollektív felelősség elvét márcsak azért sem, mert Csehszlovákiából a magyarokat is ilyen alapon akarták kitelepíteni. „Fasiszta németek” gyanánt kitelepítendőeknek lényegében azokat a német anyanyelvűeket tekintette, akik magukat 1941-ben nemzetiség szempontjából is németnek vallották: ezek közül kerültek ki a volksbundisták, az SS-be jelentkezettek stb. A magyar kormány érdekelt volt a kitelepítésben: a németektől elkobzott földekkel szélesítette a földalapot a földreform számára, illetve teremtett lehetőséget a menekültek (délvidéki székely telepések, Csehszlovákiából kiűzött magyarok) letelepítésére. A nagyhatalmak posdami határozata szabad utat adott a németek kitelepítésének Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországból „egészben vagy részben”; a SzEB nyomására a magyarországi német nemzetiség egészét érintette ugyan a magyar kormány 1945. decemberében kiadott kitelepítési rendelete, de annak 1946-1948 közötti végrehajtása során a kitelepítendő körét szűkítő rendeletek jelentek meg. Végül is a magyarországi németiségnek mintegy a fele került a kitelepítés sorsára. Az anyanyelvében, nemzetiségi öntudatában gyengébb, asszimiláltabb rész maradt meg, s ez részben az átéltek megfélemlítő hatására, részben a nemzetiségi környezet fellazulása, iparvidékekre vándorlás stb. következtében most már rohamosan közelített a beolvadáshoz. A magyarországi szlovákság az 1947. évi csehszlovák-magyar lakosságcsere-esemény végrehajtása során távozott tízezrekkel gyengült meg.

A második világháború utáni első évek többpárti, koalíciós kormányzati rendszerének nemzetiségpolitikáját a német kisebbség anyagi és kulturális jogfosztottsága s a szláv nemzetiségek (főleg délszlávok és szlovákok) bizonyos preferálása jellemezte. A SzEB által közvetített sztálini szovjet nemzetiségpolitikai irányelvek és gyakorlat meghonosításában a kommunista párt moszkovita vezetői jártak élen (szembekerülve a hazai kommunisták korábbi nemzetiségpolitikai állásfoglalásaival), de taktikájuk a Nemzeti Párt párt előtérbe tolása volt, amely az „új magyar honfoglalás” jelszavával, telepítési érdekből

lett a németek kitelepítésének leghangosabb követelőjévé. A Független Kisgazdapártot, a Szociáldemokrata Pártot „svábmentő akciók” vádjával illették; az egyházaknak a németek kitelepítésével kapcsolatos állásfoglalásait egyszerűen a klerikális reakció megnyilvánulásának minősítették. A hazai délszláv nemzetiségek korábban viszonylag kedvezményezett helyzetét 1948 júniusától évekre megrontotta a magyar politika igazodása a Jugoszláviával szemben ellenségesse változott szovjet magatartáshoz.

A kommunista pártállami évtizedek nemzetiségpolitikája, miután a sztálini elvek és módszerek követését 1953, majd főleg 1956 után a lenini nemzetiségpolitika jelszava váltotta fel, konszolidációra törekedett. A németek is felzárkózhattak már a többi nemzetiséghez a nekik engedélyezett szervezeti formákban és eszközökkel, amelyeket a felülről irányítottág és ellenőrzöttség, az öntvékeny szerveződés lehetőségének megvonása, a meghatározott politikai célok propagálásának elvárása jellemzett. Az előtérbe állított folklorisztikus megnyilvánulások mögül hiányzott az igazán hatékony támogatás a nemzetiségi identitás megőrzéséhez. A hazai nemzetiségek külső kapcsolatait a nemzetközi politikai viszonyok, s azok megítélése esetlegessé, korlátozottá tette. Az 1970-es évek végétől, az 1980-as évek elejétől figyelhető meg bizonyos, a nemzetiségek számára előnyös fellazulás.

Az 1989. évi rendszerváltás hatására a nemzetiségek öntvékeny szerveződése örvendetesen kibontakozóban van, ugyanakkor a megújulás sok belső vitával, nehézséggel is jár. Szabaddá és gyümölcsözővé váltak a nemzetiségek külső kapcsolatai, bár az őket érő hatások nem mindig problémátlanok. Az 1993 júliusában hozott nemzetiségi törvény biztosítani kívánja a hazai nemzetiségek jogait, mégpedig oly módon, hogy az példaértékű lehessen határainkon túl is a nemzetiségi kérdés európai szellemű és színvonalú kezelése tekintetében.

A helyzet azonban ma már meglehetősen kritikus, annak következtében, hogy hazánkban az asszimiláció immár a nemzetiségek létét is fenyegetővé tette. Ez a folyamat a második világháború utáni évtizedek magyarországi népszámlálásaiban a következőképpen tükröződik:

Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint az ismét trianoni méretekre szűkült Magyarországon a 9204799 főnyi összlakosságból a történetek után már csak 0,2% vallotta magát német anyanyelvűnek (22455 fő), s csupán 2617 fő egyben német nemzetiségűnek is; a szlovák anyanyelvűek száma 25988 fő (0,3%), a szlovák nemzetiséget is vallóké pedig 7808 fő volt. Román anyanyelvűt 14713-at (0,2%), nemzetiségűt 8500-at, horvát anyanyelvűt 9946-ot (0,1%), horvát nemzetiségűt 4106-ot, szerb anyanyelvűt 5158-as (0,1%), szerb nemzetiségűt 4190-et írtak össze; 10477-en (0,1%) vallották magukat sokácnak, 4473-nak (0,0%) szlovén anyanyelvűnek, de közülük csak 666-an szlován nemzetiségűnek.

Egy évtized múltán, az 1960. évi népszámlálás adatai szerint, a nemzetiségek már bátrabban vallották meg anyanyelvüket a nemzetiségüket, ámde 1970-ben már jelentős visszaesés következett be a nemzetiségi anyanyelvűeknél – a nemzetiségre vonatkozóan ekkor nem tettek fel kérdést –, az 1980. évi népszámláláskor pedig mélypontjukat érték el a nemzetiségek, mind abszolút számukban, mind százalékos arányukban. Az 1960-ban számlált 50765 német anyanyelvű (0,5%) 1970-re 35594-re (0,3%), 1980-ra 31231-re (0,3%) olvadt; közülük 11310-en vallották magukat nemzetiség szerint is németnek. A szlovák anyanyelvűek száma ugyanezen három népszámlálás folyamán 31690-ről (0,3%) 21176-ra (0,2%), majd 16054-re (0,1%) csökkent; nemzetiség szerint 9101 szlovákot írtak ekkor össze. Az 1960-ban még 15787 román anyanyelvű (0,2%) 1980-ban már csak 10141 (0,1%), a horvát anyanyelvű (0,2%) 1980-ban már csak 10141 (0,1%), a horvát anyanyelvűek száma 25262-ről (0,3%) 20484-re (0,2%), a szerb anyanyelvűekét, 4583-ról (0,0%) 3426-ra (0,0%) csökkent.

A legutóbbi, 1990. évi népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a német anyanyelvűek (37511 fő, 0,4%) és nemzetiségűek (30824 fő, 0,3%) száma és aránya az egy évtizeddel korábbi népszámlálás megfelelő adataihoz viszonyítva számottevően növekedett. Ezzel szemben minden más nemzetiség vonatkozásában tovább csökkent az anyanyelvet vallók száma, viszont – a nemzetiségre vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján – erősödött nemzetiségi öntudatuk. A 12745 szlovák anyanyelvű (0,1%) közül 10459 vallotta

magát egyben szlovák nemzetiségűnek is, a 17577 horvát anyanyelvűből (0,2%) 13570, a 2953 szerb anyanyelvűből (0,0%) 2905, a 2627 szlovén anyanyelvűből (0,0%) 1930 vallotta magát horvát, szerb, szlovén nemzetiségűnek is. Román nemzetiségűnek többen vallották magukat (10740 fő, 0,1%), mint román anyanyelvűnek (8730 fő, 0,1%).

Megjegyezendő, hogy a nemzetiségi szövetségek általában lényegesen magasabbra becsülik a saját nemzetiségük állományát – a németek például 230-250 ezerre –, mint ahogy az a népszámlálási adatokban jelentkezik. Az utóbbi évtizedek hatósági felmérsei maguk is azzal az eredménnyel jártak, hogy a népszámlálási adatoknál számottevően nagyobb a nemzetiségi kulturális igényű lakosság – (a németeké például 138 ezer) – s ez nem hagyható figyelmen kívül a nemzetiségpolitikában.